

רוחמה וייס

פגישה עם משוררת

את צעדי המודעים הראשונים בכתיבת שירה התחלתי בערך לפני שתיים עשרה שנים. ההתעניינות בקריאת שירה התחילה כמובן הרבה קודם. כמה מהחברים ירושלמים שלי, שהיו מכורים לספרי שירה קטנים על מדפים, הכירו לי את שיריה של חמוטל בר יוסף ומיד נכבשתי בקסמם; במובנות, בסיפוריות, בכנות הרגשית שהם הציעו ובדיוק המוקפד שבבחירת המילים. כל כך רציתי לפגוש את חמוטל, רציתי שהיא תקרא את שיריי, רציתי שהיא תגיד לי מה היא חושבת. ידעתי שאם היא תגיד לי שהיא אוהבת אותם, יהיה לי קל יותר לאהוב אותם בעצמי. בדחילו שלחתי לה קובץ צנום וראשוני של שירים. כמה ימים לאחר ששלחתי אותם קיבלתי ממנה טלפון, כמה ימים אחר-כך קבלתי חזרה את השירים עם הערות רבות ורציניות בצידם. רצינות וכבוד עמוק לזולת ולשירה זה בשבילי חמוטל. מאז אותה פגישה מרגשת עם משוררת, אנו נפגשות מעת לעת. מאז חמוטל היא עבורי קוראת קפדנית, עניינית, סקרנית ומאופקת כאחד. מאופקת בכתיבה, מאופקת בבחירת המילים, מאופקת בשיחה ובביקורת ומאופקת בתיאורים. האיפוק שלה יוצר שירים מדויקים ונקיים. שירים שאני אוהבת לקרא, ללמוד וללמד.

היום אני הולכת לפגוש את חמוטל לאירוע שהוא חגיגה של ממש, ראיון לרגל הוצאת ספר שיריה 'השתוות', ספר עב כרס, המאגד שירים ותיקים לצד חדשים. חגיגה לחמוטל וחגיגה לשירה העברית.

על יצירת הספר

בשנת 1972, בהיותה בת 32, פרסמה חמוטל את ספר שיריה הראשון: "לולי היה עלי למהר", ומאז, כאילו היה שם הספר גזרת גורל, היא עבדה במהירות מסחררת: פרסמה עוד תשעה ספרי שירה (עליהם זכתה בפרסים רבים), ספרי מחקר, סיפורים קצרים, תרגומי שירים ועשרות רבות של מסות ומאמרים.

אני שואלת את חמוטל אם יש תחושה מיוחדת וחגיגית יותר בפרסום הספר "השתוות": "הספר הזה הוא מעין תערוכה רטרוסקפטיבית. אני נוטה להאמין שלספר מסוג זה יש משמעות של קאנוניזציה למשוררים שכבר אספו כמות שירים שהצטברה למסה. הדבר המוזר הוא שאני לא באמת חושבת שספר שירה צריך להיראות כך. שירה היא נצחון האיכות על הכמות. ספר שירה צריך להיות קטן, תמציתי, דקיק. אבל כנראה שיש איזשהו שלב בו משורר מוציא את "כל כתביו..." שלו. ביאליק עשה את זה בגיל מאוד צעיר. אני מקווה שאני לא סיימתי לגמרי לכתוב אבל זה ספר שמסכם את עבודתי".

זה מפחיד לכתוב ספר מסכם?

"כן. הספר שלי זה שונה מספרים אחרים מסוגו, מכיוון שלא הוצאתי בו את כל שירי, ובעיקר מכיוון שלא סידרתי אותם באופן כרונולוגי. אני עשיתי מבחר שיש בו השמטות רבות וזה מסוכן, כי יתכן שגזרתי דין מוות על השירים שהשמטתי.

למה בחרת לחרוג מהסידור הביוגרפי של השירים?

"יש לי התנגדות לגישה ביוגרפיסטית. זה מועיל לדעת עובדות על חיי המשורר, אבל לקרוא שיר רק לאור הביוגרפיה הספציפית של המשורר – זה לא טוב. אני מאמינה ששיר בעל ערך הוא חוויה חוזרת בחיי המשורר. הקישור לאירוע מסוים הוא רק כדי לייצר את האפקט הריאליסטי, לתת לשיר רושם ספציפי. אני חושבת שהשירים שלי במיוחד זקוקים להערה הזאת, כי חלק מהם עושים רושם של חשיפה עצמית וידויית, ולכן חשוב לי להדגיש שהשירים לא מדווחים על מציאות חיי באופן מדויק ומהימן, 'אחד לאחד'. קחי למשל את השיר מתנה:

לביא כאן שורות מתוך השיר (עמ' 370)!!!

זה אמנם סיפור פרטי, אבל חשוב לי לומר שלא כל מה שמסופר בו קרה באמת. וחוף מזה, אם תרצי, יש בו גרסה נשית של סיפור קין והבל. בכל אופן, השיר לא נכתב כדי לבכות על כתפו של הקורא ולספר לו על מה שקרה בעברי, אלא כדי להאיר משהו משותף לחיי רבים, כדי להפיק משהו מהסיפור."

אני אוהבת מאוד את השיר "מתנה", גם בגלל העובדה שהוא מקפיא רגע מהחיים בדיוק למופת: ילדה קטנה שכמהה לפייס את אמה ומכינה לה צרור מתנות, ואם קפדנית שחורצת את דינן של המתנות, קורעת את הלב של הילדה וקובעת: "יותר טוב היה לעשות דבר אחד גדול". אני קוראת את השיר ולבי בוכה עם הילדה שמנחתה לא נתקבלה על ידי האם-האלה. ככל שחמוטל תמשיך לטעון שהפרטים אינם ביוגרפים, אין לי ספק שהנשמה שלו לגמרי ביוגרפית. היה רגע, היתה בו מנחה שנהדפה, היה כאב ועכשיו יש בכי. וגם צחוק.

נראה שהמאבק בכתיבה הביוגרפית חשוב מאוד לחמוטל בר יוסף, ששיריה נראים כמנציחי חוויות חיים, והיא מוסיפה ומבהירה:

"אני מתנגדת לכתיבה שנועדה לשימור הרגע. אני לא רואה כל ערך בשימור רגעים טראומטיים. תפקיד האדם הוא להתפייס עם עברו. יש שירה שמתעדת רגע. אני לא בעד הקיבוע של הגיהנום של חיינו."

מה עושים עם הגיהנום?

"השירה גואלת אותנו מהגיהנום, מכיוון שהיא עוזרת לנו להתפייס איתו, לחיות אתו. אני חושבת שזה לא אחראי לזכור ולהנציח את הכל."

חמוטל בר יוסף התמודדה בחייה עם שני אובדנים: מות אחיה במלחמת השיחרור וההתאבדות של בנה בן השש-עשרה. על שניהם היא כתבה כמה וכמה שירים מאוד מדויקים. אחד השירים המצמיתים, המתארים את ההתמודדות עם ההתאבדות של הבן הוא השיר 'כליבות'.

לביא את כל מילות השיר (עמ' 248)!!!

אני בטוחה שהשיר 'כליבות' הוא שיר אוטוביוגרפי באופן מובהק. הוא מקפיא רגע של זוועה מהחיים הפרטיים. עבור חמוטל אפילו שיר זה משמש ראייה לטענה האנטי-ביוגרפית בשירה: "השיר 'כליבות' הוא דוגמא למה שאמרתי קודם על הכתיבה הלא ביוגרפית. אני מקבלת כוח מזה שאני נהפכת לכליבות של הגבר שלידי. הגילוי בשיר זה הוא שגם ברגע הקשה ביותר יש לי מקור כוח, והוא הצורך שלי לתמוך באדם שנמצא לידי, לכן השיר הזה הוא לא רק תיאור של רגע שהיה,

אלא גם של גילוי **הכוחות הפנימיים הלא-צפויים** ברגע שהיה אמור להיות התמוטטות מוחלטת. הרגע של ההתמוטטות הוא **צפוי, הוא פרימיטיבי, ילדותי. הגילוי** שיש לנו כוחות שמתחילים לפעול נגד כיוון ההתמוטטות ובעד החיים – זה נראה לי דבר מדהים, **לכן** בו ראוי לדבר. הפסיכואנליזה **הפופולארית החצנה של הליבידו**. אני חושבת שהספרות המערבית עשתה את זה **כבר לעיפה**.

חשוב לי לומר עוד משהו על האבל ועל המניעים שלי **לכתיבת שירים עליו**. בפואמה "המקום הכואב" (241) **להביא מהשורות האחרונות של השיר!!!**: אני מתארת את הרגע בו **אני רוכנת על אבי** לנחמו והוא בועט בי בבטן. חשוב לי שאנשים יכירו את הצד **הלא-יפה, הכועס והאלים** של האבל: **מי שחטף מכה יכה את מי שנמצא סביבו**. אנשים צריכים לדעת **שאין יופי באדם** כשהוא באבל. **מתוך המכאוב אדם** נותן ליקר לו מכל בעיטה, אחר-כך הוא שואל את עצמו: "מה עשיתי?". **יש בספר שירים שמנסים** לנער את התפיסה המקובלת על האבלות. **אני לא בטוחה** שזה עובר. אני חושבת **שההלכה היהודית הבינה את זה, ולכן** האבל פטור ממצוות בימי **השבעה**, ההלכה הבינה **שהוא לא ממש חי**. לא לגמרי שפוי. גם אחר-כך הוא לא לגמרי שפוי, אבל **בימים הראשונים** זה חריף במיוחד.

הכתיבה שלך היא לא כתיבה חברתית-פוליטית. האם את נוהרת מאמירות פוליטיות? האם את לא עוסקת בסוגיות פוליטיות?

יש חטיבה שלמה בספר שעוסקת במצב הישראלי ושמה 'אנחנו'. בחטיבה זו יש שירים **שמתארים את** ההתנסות שלי במתחים ובחרדות של המלחמה, **יש שיר** שנקרא 'במשא ומתן' (עמ' 187) **להביא כמה שורות מהשיר!!!** **שיר אחר** מתאר אותי **עם ילדה ערבייה משני צידי גדר**. השירים הם פוליטיים לא במובן המפלגתי של המילה. שירה עמידה תופסת את המצב המצב הישראלי כחלק ממצבים יותר רחבים, **אנושיים**. אי אפשר לטעות בישראליות שלי. **זאת** לא שירה פוליטית **רק** במובן זה שהיא לא נוקטת עמדה בפולמוסים מפלגתיים. **בעיני** לכל המפלגות **הציוניות** יש אותה מטרה: **שיהודים יוכלו לחיות בארץ בשקט ובבטחה**. יש להן ויכוח על הדרך, אבל בעיני זה כמו הורים **שמתווכחים לאיזה בית הספר הם** ישלחו את הילד. אני מאמינה ברצון הטוב של כולם. אני גם **לא באמת בטוחה** מי צודק. אי אפשר ללכת בשתי דרכים בו בזמן, ולכן אף פעם לא נוכל לדעת איזו דרך **הייתה או תהיה** טובה יותר."

את לא חיה פוליטית

"ספר שירים שלי הופיע בתרגום לערבית בקהיר בתרגומו של נעים עריידי (2010), והוא מסתובב גם בארץ. **מזה** יצא לי להפגש עם **משכילים** פלסטינאים מהגדה שנפגשים כמעט עשרים שנה אחת לשבוע **בתיאטרון אלחקאוואתי בירושלים המזרחית** כדי לדון בספר חדש שקראו. יוצא לי מדי פעם להיות בקשר ובדיבור עם פלסטינאים. **מדברים** על צדק ועל העתיד ועל אפשרויות לחיות יחד. הם רוצים לדעת אם אני בשמאל או בימין. אני אומרת להם: **תראו, אני יהודייה, אני זקוקה** לארץ אחת **שבה** אוכל לחיות בשקט **בתוך תרבות של רוב**, ואני לא יודעת איך אגיע לזה. השמאל טוען שאנחנו החמצנו הזדמנויות, ואני לא יודעת אם אני מסכימה לדעה הזאת או לא, אבל יש לי הרגשה שהחמצנו משהו **בתחום** הדיבור עם הערבים. לא השקענו מספיק מאמצים **כדי** להסביר להם מי אנחנו ולמה **אנחנו כאן**. לנו זה מובן מאלינו, להם לא.

חמוטל בר יוסף היא אשה מאד יפה ומטופחת בת שבעים ואחת, ולאורך כל השנים היא כותבת גם על נשיות ומיניות. אני חושבת שצריך אומץ ומידה רבה של כנות כדי לכתוב על הגוף ועל המין בגיל שבעים ואחת:

אני אשה בשר ודם. החלוקה בין אינטלקט לבין רגש וחושניות – כאילו האחד הוא על חשבון השני - היא סטריאוטיפ שאין לו שום כיסוי במציאות. למשל, אנשים חושבים שלא גולדברג ויתרה על זוגיות כי הייתה כל כך משכילה.. אני עוסקת בימים אלה בכתיבת ספר על חייה ושירתה. מתברר שהיו לה חיי אהבה עשירים ונועזים. זה צורך, זה החיים. אבל היא אמרה לעצמה בהתאכזרות עצמית מילים שהרבה נשים חושבות ולא מעזות לומר כשהרגישה נלעגת או קינאה.

וחיי הזוגיות שלך?

עם הגיל המתקדם ועם העובדה שהחלפתי בני זוג, אני חושבת היום על האהבה בצורה שונה. בעבר האהבה שלי הייתה הרבה יותר סוערת. היום, במידה רבה בעזרת בן הזוג שאיתו אני חיה כבר למעלה מחמש שנים, אני לומדת להעדיף את האמון, הכבוד, סבלנות, וחוש הומור, על פני האהבה הסוערת. **כדי להדגים את זה נראה לי עדיף השיר "שורת הדרורים" עמ' 103. ואז אפשר לשים שאלה: ולמה כתבת את השיר/מה רצית להגיד בשיר "שלושים שנה"?**

מילות השיר "שלושים שנה" (עמ' 128)!!!

אני חושבת שהרבה נשים נשואות מרגישות אחרי שלושים שנה שכבר לא רואים אותן, שהן כבר לא קיימות בעיני הבעל, והוא חולם על מישהי אחרת. זה נכתב מתוך החוויות שלי, אבל שירי על חיי הנישואים מקווים להיות שירים שמבטאים עולמות של הקוראת וגם של הקורא. אני רוצה לקוות שהנשואים שאני כותבת עליהם לא זרים לאנשים רבים.

אני מלמדת במכללת הרצוג באלון שבות, ומדי שבוע מסיע אותי לשם נהג, אריק שמו. והוא הראה לי שבמדף שמכסה על הראי, במושב שליד הנהג, נמצא השיר שלי "פיוט לראש השנה". **נראה לי כדאי להביא כאן את השיר, עמ' 323. עבורי זה סימן שהשיר חי. כך אני רוצה שהשירים יחיו – מתוך ובתוך חייהם של אחרים. זאב רז, טייס שהיה שותף בהפצצת הכור האטומי, סיפר לי שאת השיר שלי "שולחן מטבח שהיצבתי" (עמ' 160) הוא הצמיד לדלת של הממ"ד, שהוא גם חדר העבודה שלו. זה שיר קשה, לכן קשה היה לי לשמוע את זה, אבל יחד עם זאת אני מבינה שכך השיר חי. השיר הוא לא רק שלי, הוא גם שלו.**

יש לך שיר קשה ואישי במיוחד ששמו "מפלצת" (עמ' 259) להביא את השיר!!! את יכולה לומר עליו משהו?

זה שיר שנכתב אחרי שהבן שלי התאבד. הוא ירה בעצמו כשהיה בן 16. זה מוטט את האמון העצמי שלי בתקינות האימהות שלי. האימהות שלי היא כשלון. אני משלימה בעצב עם זה שלא היו לי כישורים מספיק טובים להיות אם. אני יכולה לומר להגנתי שבילדותי לא ראיתי ילדים סביבי. ידעתי רק שזה רע מאוד להיות בת יחידה, וחשבתי שנתתי לילדים שלי הרבה כשנתתי להם אחים. היום אני יודעת שיצאתי לקרב האימהות בלי ציוד מתאים.

מה הכישור המרכזי שצריך בשביל להיות אמא?

המון בגרות נפשית. הכרות ונסיון עם ילדים קטנים. כושר מנהיגות.

צריך המון אומץ לפרסם את השיר "מפלצת"

כדי לכתוב ולפרסם שירים בהחלט נחוץ אומץ.

האם הכשלון שלך כאם קשור לתשוקה לאימהות?

אני הקדשתי לאימהות עשרים שנה, שבהן דחקתי הצידה את כל השאיפות המקצועיות שלי. ממש לא רציתי להופיע בעולם עם היכולות המקצועיות שלי. יותר מכל רציתי להקים משפחה, ולכן המצב האימהי שלי הוא טרגי, או אירוני, אם תרצי. כשהתחלתי ללמוד לתאר שלישי בתי הבכורה כבר סיימה שירות צבאי. אחרי שהתמסרתי עשרים שנה לבית ולילדים חשבתי לעצמי שעכשיו אני יכולה להתפנות לחיים של יצירה אישית. אבל לא ידעתי לגייס תמיכה לשינוי הזה. אני ציפיתי שהבית יתמוך בבחירה המקצועית שלי, אבל רוב בני המשפחה לא קיבלו את זה באהבה. אולי אשה יותר חכמה הייתה עוברת את המהפך הזה בצורה יותר נבונה, יותר נכונה.

כל השנים מאז נישואי עסקתי בהוראה, כמו אבי וסבי. אני בת לשושלת מורים, ובנעורי נשבעתי שלא אהיה מורה, אבל לא ידעתי לעשות שום דבר אחר. כיום אני חושבת שהוראה זה מקצוע יפה וחשוב. הוראה זאת אמנות. אבל בתחילה שנאתי להיות מורה, כי היו לי בבית תינוקות שרציתי להיות אתם, והיו לחצים אחרים. אולי גם לא הייתי מספיק בוגרת כדי לאהוב את התלמידים שלי. הייתי בת עשרים כשהתחלתי ללמד. בתיכון, ולימדתי שבע שעות ביום. איך אפשר לאהוב את זה?

את כותבת גם שירה דתית, שירה מתוך המקורות ושירי תפילה. את מאמינה באלהים?

פיט לר"ה – 323 להביא את מילות השיר!!! ואולי במקום זה את השיר הקצרצר "תפילה", עמ' 332.

אני שואלת את עצמי מה אנשים שקוראים לעצמם "דתיים" מתכוונים כשהם אומרים "אלהים". נראה לי כך: למילה "אלוהים" בתנ"ך ובתלמוד ובזוהר ואצל הרמב"ם אין אותו מובן. גם אדם דתי שאומר "אלהים" חושב על דברים שונים בגיל ארבע, ארבע-עשרה וארבעים. אז אולי גם לי מותר לומר 'אלהים' במשמעות שלא עולה בקנה אחד עם מה שחושב מישהו אחר.

את יכולה להגיד משהו על האלהים שלך?

כן. אני חושבת ש"צלם אלהים באדם" זה אחד מהרעיונות הגדולים ביותר של היהדות. אני מאמינה שכל אחד מאתנו הוא אלהי בכות, באופן פוטנציאלי. התכונות שאנחנו מייחסים לאלהים - קדושה, רחמים, צדק, יצירתיות, אפילו השעשוע - כל הדברים האלה הם צרכים וכוחות שמצוים בנו ומרוממים אותנו, מאצילים אותנו. אצילות בשבילי היא הרצון להיות יותר נכון ויותר טהור. אני באמת מאמינה בזה. אם את שואלת: מאין זה בא לנו? זה בא ממקום מאוד מסתורי. הכוחות האלה קיימים אצל הרבה מאוד בני אדם, בין אם הם מקיימים מצוות ובין אם לא, וזה החלק האלהי שבאדם. אני מוצאת את ניצוצות הללו אצל המון בני אדם שאני פוגשת. אלוהים גם דורש ממני הוא תובע להבחין בין טוב לרע, הוא הקול בתוכי שיודע להבחין בין טוב לרע. אמנם אני לא תמיד מסוגלת לציית לו, אבל אני שומעת אותו. לציית לו זה לפעמים עולה ביוקר, אבל גם זה הוא החלק האלהי שבנו.

את בת שבעים, ואת כותבת לא מעט, וביושר רב, על הזקנה

לצטט מתוך פה נטמנה אשה 286!!! יש כאן איזושהי טעות. אני מציעה לצטט כאן את שיר מס

9 מתוך "שירי הזקנות, עמ' 277.

בואי נדבר על זקנה ומוות

בשמחה.

אני רוצה לומר באופן חד משמעי שאין לי שום פחדים מהמוות.

איך עושים את זה?

אני לא יודעת. פשוט אין לי.

אני כן מודאגת מהשאלה איך אני אעבור את החיים עד אז. אני בת שבעים פלוס, והשאלה שלי היא: איך אעבור את החיים עד אז? המשימה שלי היא להזדקן בנועם, וזה מה שאני רוצה לחלוק עם **קוראי שירי. נכון לעכשין** אני מזדקנת בנועם **וגם כותבת על זה שירים**. אני רוצה שצעירים ידעו שלהזדקן יכול להיות נעים, ואני רוצה **שזקנים ירגישו שיש להם זכות טבעית להיות מאושרים**. ההזדקנות יכולה להיות נעימה לא רק **בזכות השגי הרפואה**, אלא **משום שלרוב עם הזקנה אנו נהיים יותר חכמים**.

במה החכמת עם השנים?

זה נורא בנאלי: ויתורים נעשים יותר בניחותא. קצב החיים נעשה יותר איטי. קצב החיים הטבעי שלי מאוד מהיר. הרי לכל אדם יש קצב משלו, ואנשים עם קצבים שונים מעצבנים זה את זה. אני הייתי מתעצבנת מאנשים איטיים, **וגם מעצבנת אותם**. כעת הקצב שלי הואט, וזה לטובת כל הנוגעים בדבר. כיום אני חיה בצורה פחות תזזיתית. הספר הראשון שלי נקרא "לולי היה עלי למהר", גם **מפני שציפיתי למוות מוקדם**, אולי בגלל המוות של אחי. הייתי **תמיד** בתחושה שאני חייבת למהר. השירים המאושרים שלי **מתארים** חוויה של קצב איטי, וזה ממש לא טבעי לי. **זה כמעט נס**. החשש היחיד שלי מהגיל הוא מהזדקנות עם חרפה וייסורים. אני חוששת מדברים שיטלו ממני את צלם האנוש, **לכן** אני חברה באגודת "לילך". אבל אני לא חושבת על זה יותר מדי.

לספר השירים החדש של חמוטל בר יוסף קוראים "השתוות". בספרו "חובות הלבבות" מתייחס רבינו בחיי אבן פקודה למעלת ה"השתוות" (שער ה פרק ה): "וכבר אמרו על אחד מן החסידים, שאמר לחבירו: הנשתוית? אמר לו: באיזה ענין? אמר לו: נשתוה בעיניך השבח והגנות, אמר לו: לא. אמר לו: אם כן, עדיין לא הגעת. השתדל, אולי תגיע אל המדרגה הזאת, כי היא העליונה שבמדרגות החסידים ותכלית החמודות." אני נפרדת מחמוטל ושואלת את עצמי האם השילוב בין הכתיבה האמיצה והכנה שאפיינה אותה תמיד, לבין חכמת השנים, הוא השביל שהיא סוללת לעצמה ולקוראיה אל עבר "ההשתוות".